

IMBOGĂȚIREA BIBLIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI VECHI (Sugestii exemplificate)

IOAN CHINDRIȘ

1.1. **Bibliografia românească veche**, lucrare de mari proporții scoasă în patru volume de tot atât de mari bibliologi, între 1903—1944, a avut și are încă soarta unui idol devorat de adoratori. Această cea mai consultată carte din cultura noastră a fost, este, în același timp cea mai controversată, mai amendată. Șirul nesfârșit al completărilor cu titlul invariabil: *Contribuții la Bibliografia românească veche*, întrec, poate, ca volum, cele patru masive tomuri ale lucrării de referință, putînd duce la o impresie de moment că însăși rațiunea de a fi acesta este sub semnul întrebării. Această impresie capătă maximum de acuitate în momentul în care cercetătorul se află în situația de a compara la modul concret calitatea descrierii unei cărți în *B.R.V.*, cu aceea a celui mai modest autor de „contribuții” ulterioare. Balanța înclină categoric în favoarea celui din urmă. Față de vechea lucrare, noile sau puțin noile descrieri — dar, oricum, ulterioare! — sînt incomparabil mai bogate, mai de amănunt, mai „sinoptice”, în pofida opulentei ilustrații din *B.R.V.*, pe care noii autori n-au putut nici măcar spera să o egaleze. Completarea *Bibliografiei românești vechi* a devenit pe parcurs o adevărată specializare, cu metoda, mecanismele și subtilitățile ei, creînd în ultimă instanță chiar destine istoric-literare distincte. Cazul cel mai cunoscut este al Danielei Poenaru, a cărei iconoclastie s-a materializat în nenumărate „contribuții”, încununate cu o carte întreagă pe care o destinează insolitei preocupări¹. „Contribuționiști” redutabili s-au dovedit și Dan Simionescu², Iosif

¹ Vezi: *Cîteva tipăriturii necunoscute*, în *Mitropolia Olteniei*, IX, 1957, nr. 9—10, pp. 666—671; *Cărți vechi românești din Biblioteca Patriarhiei Române*, în *Glasul bisericii*, XVII, 1958, nr. 6—7, pp. 560—564; *Îndreptări la Bibliografia românească veche*, în *Biserica ortodoxă română*, LXXVII, 1959, nr. 11—12; *Completări și îndreptări la Bibliografia românească veche*, în *Ibid.*, LXXVIII, 1960, nr. 5—6, pp. 545—559; *Contribuții la Bibliografia românească veche*, în *Ibid.*, LXXIX, 1961, nr. 9—10, pp. 921—939; *Contribuții la Bibliografia românească veche*, în *Glasul bisericii*, XXI, 1962, nr. 3—4, pp. 372—402; *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Tîrgoviște, 1973; *Contribuții la Bibliografia românească veche în perioada 1944—1972*, în vol. col. *Tîrgoviște, cetate a culturii românești*, Tîrgoviște, 1974, pp. 61—67 (a se urmări sub numele: Daniela Bărbulescu, Daniela Brătu și Daniela Poenaru).

² *Un calendar de la Buda necunoscut*, în *Arhiva românească*, IV, 1940, pp. 355—356; *Contribuții la Bibliografia românească veche*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, I, 1955, pp. 246—256.

Naghiu³, Mircea Tomescu⁴, D. Șandru⁵, C. Lacea⁶, Virgil Cândea⁷ și mulți alții, în vreme ce, pe alt plan, repertoriul de acte oficiale tipărite în Transilvania între 1701—1847, lucrat de Aurel Răduțiu și Ladislau Gyémánt⁸ vine să reglementeze masiv și definitiv soarta unui compartiment șovăielnic al *B.R.V.*: foile volante. Mai apoi, soarta *Bibliografiei românești vechi* a fost obiectul a numeroase sesiuni și reuniuni științifice, dintre care cea mai de răsunet a fost aceea de la Tîrgoviște, din 21—23 decembrie 1972⁹. Nu puține luări de cuvînt au avut, cu aceste prilejuri, tendințe concluzive și normative, din care s-a putut desprinde ideea că monumentală carte a lui Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simionescu este un moment științific depășit. Din exigență în exigență și de la autor la autor, ceea ce numim descriere de *carte* a evoluat, într-adevăr, atît de mult față de copierea chirilică a titlului, indicarea formatului, a numărului de pagini și a depozitului, la care se reduc cele mai multe poziții din *B.R.V.*, încît greu se poate crede că este vorba de unul și același lucru. Pînă la urmă, s-a acreditat o concluzie — care circulă intens! —: că întreaga operă trebuie refăcută, pe baza noilor criterii și acumulări de informație, mai concret, că trebuie să se lucreze o nouă bibliografie a cărții românești vechi.

1.2. Dar **Bibliografia românească** veche sugerează exemplul celui uriaș pește al lui Santiago din nuvela lui Hemmingway, *Bătrînul și marea*, care, sfîșiat cu frenezie de rechini cale de mii de kilometri pînă la țarm, rămîne, totuși, mai mare decît își puteau imagina pescarii celui colț de lume. Rezultat al unei mentalități culturale și al unor condiții care nu se vor puteta egala, probabil, niciodată, *B.R.V.*, întrunește condițiile produsului unic, căruia demolitiunile vremii nu-i pot altera calitatea de far într-un peisaj de cercetare plin de riscuri și pericole. Dealtminteri, toți autorii serioși de contribuții ulterioare își recunosc și proclamă filiația din marea carte, care rămîne reperul comun și termenul de referință al tuturor. Și acest lucru nu din simplă complexanță. Contribuțiile, luate în parte, sînt fărîme infime pe lîngă monumentul literar și grafic pe care îl constituie vechea bibliografie. Luate împreună, pur mecanic, nu depă-

³ Contribuții la *Bibliografia românească veche*, în *Revista istorică română*, XV, 1945, fasc. IV, pp. 500—503.

⁴ Precizări și adăugiri la *Bibliografia românească veche*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, I, 1955, pp. 256—261; *Calendarele românești, 1733—1830*, București, 1957.

⁵ Indreptări la *Bibliografia românească veche*, în *Revista istorică română*, 1947, vol. XVII, fasc. I—II, pp. 138—156.

⁶ Contribuții la *Bibliografia românească veche*, în *Dacoromania*, III, 1922—1923, pp. 799—801.

⁷ Completări la *Bibliografia românească veche*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, I, 1955, pp. 261—262.

⁸ Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701—1847, București, 1981.

⁹ Lucrările s-au publicat într-un volum masiv intitulat: *Tîrgoviște, cetate a culturii românești. Lucrările Sesiunii științifice din 21—23 decembrie 1972. Partea I. Studii și cercetări de bibliologie*, Tîrgoviște, 1974.

șesc înțelesul unui maldăr de hîrtie tipărită, pe care nici un resort n-o investeste cu unitate și coerență. Senzaționale sau puerile, inedite sau pur și simplu erori de slăbiciune la prima impresie, toate contribuțiile ulterioare, în parte și ansamblu, își au rațiunea suficientă *numai* raportată la lucrarea-mamă. Căci este prima și unica viziune încheată, în flux istoric, asupra celui mai prețios eșantion din cartea românească tipărită. Pînă la ea, demersul cronologic și aspectul cantitativ al cărții românești vechi erau noțiuni neclare, și acestea doar la îndemîna cîtorva inițiați. Sub acest aspect, completările survenite sînt valoroase doar în calitatea lor de pîrîiașe care își au confluența între filele marelui repertoriu național, realizat pe parcursul a cîteva decenii. Mai rămîne de meditat asupra comparației calitative care se insinuează în această ordine de idei. Lucrare de cursă lungă, *B.R.V.*, s-a configurat în sens dinamic, prin ameliorări progresive în cadrele unei metodologii constante. Se abstrage din discuție aspectul de *antologie* istorico-literară al întreprinderii, aici întresînd doar atitudinea analitică față de unitățile bibliografiate. În acest sens, volumele III și IV se detașează printr-o descriere mai amănunțită a cărților, prin inserarea unui mare număr de referințe bibliografice, ca și printr-o vigilență depistare a depozitelor, în măsura în care se puteau identifica ele la acea dată. Contribuțiile ulterioare dezvoltă în logica progresului științific aceste tendințe, fără a ieși din aria metodologică a vechii lucrări. În principiu, tot ce s-a adăugat corespunde structurii analitice consacrate de *B.R.V.*, în cîteva liniamente simple și clare: redarea cît mai exactă a titlului, analiza tehnico-sinoptică a cărții, eventuala rezumare a conținutului, referirile bibliografice și indicarea depozitului. Cele mai atrăgătoare „contribuții”, și cele mai recente, nu ies cu nimic din această modestă schemă, dar care, aplicată de la carte la carte, a dus în final la ceea ce este marea bibliografie a cărții românești vechi.

1.3. Dimpotrivă, abaterile de la acest drum consacrat sînt mai degrabă slăbiciuni decît calități. Acesta este, cel puțin, cazul celei mai vizibile „revoluții”: renunțarea la a reda cu chirilice titlul cărților care au apărut în această ortografie. În toate cazurile de acest fel se exclude inițiativa autorului contribuției, și se incriminează pur și simplu pierderea îndemînării tipografice de a lucra cu literă chirilică. Este, fără îndoială, o mare stavilă pentru cercetător și o pierdere pentru cultură, mai ales în eventualitatea unei accentuări viitoare a fenomenului. Cazul Danielei Poenaru care a editat un întreg volum de contribuții¹⁰ cu titlurile chirilice caligrafiate de mînă, căci tipografia n-a avut literă chirilică, ar trebui să constituie un semnal de alarmă. Căci scrierea cu alfabet chirilic, prin fonetismul ei aproape perfect, este indispensabilă pentru reconstituirea fazelor evolutive ale limbii române, pe care le redă cu o uimitoare fidelitate. Or, după cum se știe, sîntem departe de a avea bune ediții critice, fie măcar din operele de vîrf ale vechii noastre literaturi. Mai apoi, nu

¹⁰ *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Tirgoviște, 1973.

mai puțin lipsite de inspirație sînt acele imbolduri contributive, care exploatează punctele slabe, erorile *Bibliografiei românești vechi*. De pildă, în volumul IV al lucrării, dintr-un zel de ultim moment, Dan Simonescu a deplasat în rîndul cărții românești vechi toate foile volante cunoscute la acea dată. Gestul contravenea scopului și metodei proprii, căci se alăturau cărților cu adevărat românești, izvorite din resorturi culturale conștientizate și intenționalizate, un număr mare de ucazuri, hatiserifuri, sau „ordonanții” ale uneia sau alteia dintre puterile imperiale vecine, tipărituri cu spiritul străin fenomenului cultural național. Cu toate avertismentele mai vechi ale lui Al. T. Dumitrescu¹¹ și Andrei Veress¹², care au detașat foile volante ca domeniu aparte, ultimul volum al *Bibliografiei* a comis greșeala acestei aglomerări fără rost. De aici a urmat, apoi, un șir lung de semnalări de foi volante, sub titlul de contribuții la cartea românească veche. Enumerarea lor nu mai este necesară, căci, odată cu editarea excelentului repertoriu al actelor oficiale românești privind Transilvania, tipărite între 1701—1847, Aurel Răduțiu și Ladislau Gyémánt¹³ au definit teoretic și bibliografic familia foilor volante, evidențiind clar deosebirea față de cartea veche românească. Puținele unități bibliografice de competență egală a ambelor domenii, nu fac decît să întărească definiția. Iată de ce, repertoriul pomenit se poate considera ca o corectare definitivă a acestei confuzii de noțiuni, acreditată de *B.R.V.* Mai puține șanse de îndreptare se întrevăd, cel puțin deocamdată, pentru o altă eroare, nu doar mai tenace, dar și mai mult periculoasă decît cea precedentă. Este vorba de includerea în *B.R.V.* a unui mare număr de cărți grecești, care nu au nici o legătură cu literatura noastră. Patima racolării tipăriturilor grecești trebuie să fi fost enormă la vechii autori pomeniți, căci aceste cărți se bucură de descrieri și excerptări cum puține dintre cele românești le au. Discernămîntul a suferit aici o gravă oclusiune. Dacă *Adunarea de poezii encomiastice*, tipărită în grecește la Leipzig în 1777, mai poate fi tolerată, prin prezența între autori a unui Nicolae Vilara, ai cărui descendenți vor deveni români, alte multe cărți nu oferă nici măcar această firavă clauză. Titluri ca: *Manual despre purcederea Sfintului Duh*, a lui Hristofor Embrocomitu (București, 1728), *Mreața apostolică* a lui N. Mauroedis (București, 1756), *Învățătură creștinească*, în grecește și turcește (București, 1768), *Însemnări fizice*, a lui Iosif Misioldax (București, 1784), *Noul Erotocrit* al lui Dionisie Fotino (Viena, 1818) și foarte multe altele, sînt tot atîtea cărți grecești, prezente cu siguranță, în bibliografiile literare ale grecilor. Elementul comun: acela că au fost tipărite în Principatele Române, nu le conferă nicidecum calitatea de cărți românești. Căci, să nu uităm, cel puțin jumătate din cărțile vechi românești din Transilvania s-au tipărit la Viena și Buda, rămînînd, totuși cărți românești. Iar atunci

¹¹ Foi volante din colecțiunea Academiei Române 1642—1866, București, 1911.

¹² Orînduleli românești tipărite în Ardeal (1744—1848), în *Revista arhivelor*, II, 1926, nr. 3.

¹³ V. nota 8.

cînd autori ca Petrik Géza le numără cu nonșalanță în rîndul cărților ungurești, pe baza localității tipografiei — ceva mai mult, sînt bibliografiate ca ungare chiar și cărțile românești tipărite la Blaj, Brașov, Cluj, Oradea, Sibiu sau chiar ... Iași!¹⁴ —, lucrul ni se pare hilar și reprobabil. Bibliografia maghiară nouă a preluat ca bună metoda lui Petrik.

1.4. **Quod uni justum, alteri aegum.** Oare să fie valabil acest proverb și în domeniul bibliografiei? Exemplul *Bibliografiei românești vechi*, cu numeroșii autori greci, dimpreună cu o reluare în atenție a felului cum s-a procedat la catalogarea cărții ungare, a ispitit în vremea din urmă la redefinirea termenului însuși de „carte românească veche”. Noua definiție, schițată deocamdată pe la diferite reuniuni științifice de provincie, ar fi: *totalitatea cărților tipărite pe teritoriul României, de la începuturi pînă la 1830*. Tentativa este vulnerabilă din nenumărate unghiuri, dar mai cu seamă din acela care poate apropia noul punct de vedere, de cel al lui Petrik și al emulilor săi. Respectiv, inserarea în rîndul cărților românești vechi a tuturor tipăriturilor maghiare și săsești ieșite în Transilvania pînă la 1830. Dacă ideea ar fi rămas doar în stadiul de *pium desiderium* al unor bibliologi rău orientați, ea n-ar merita, firește, atenția unei consemnări. Dar există de pe acum și o întrupare tipografică a ei, în paginile catalogului de carte românească veche, scos la Brașov în 1980¹⁵. Publicația oferă prilejul unei analize *in situ* a efectelor metodei care se propune: aceea de cuprindere geografică. Ea bibliografiază 262 de unități de carte, existente în diferite depozite din Brașov. Din acest număr, doar 56 sînt tipice bibliografiei *românești*, după canoanele consfințite pînă acum de minți greu eludabile, ca Vasile Pop, Timotei Cipariu, B. P. Hașdeu, Gaster, Bianu, Dan Simonescu. Celelalte? Oare s-au descoperit la Brașov 208 titluri de carte românească veche, pe care românii încă nu le cunosc? Nu, ci s-a aplicat în mod mecanic principiul amintit, geografic, după similitudinea procedeeului istorico-geografic al bibliografilor ungari. Rezultă etichetarea ca *românești* a 208 cărți care aparțin în mod evident culturilor maghiară și săsească din Transilvania: cărți în limbile maghiară și sasă, de autori maghiari și sași, *despre* maghiari și sași și, mai cu seamă, *în spirit* maghiar și săsesc. Fiindcă ce altceva este cultura, dacă nu ansamblul acelor *formae mentis* pe care le îmbracă spiritualitatea unui popor, al unei națiuni, naționalități? Exemplele sînt, unele, atît de izbitoare, încît orice comentarii devin de prisos. *Autori maghiari*: Antonius Bonfinius, Daróczi Gergely, Geleji Katona István, Heltai Gáspár, Huszti András, Köleseri Sámuel, Lázár János, Pápai Pariz Ferenc, Szent-Páli Nagy Ferencz, Verbőczy István. *Cărți maghiare*: *Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae* ..., Cluj, 1696, *Catechesis. Az az Keresztény Vallásra való tanítás*, Cluj, 1698, *Decretum Tripartitum*, Cluj, 1698, *Verbőczy István Törvény Könyvének Compendiuma*, Cluj, 1701 ș.a. *Autori sași*: Johann Heinrich

¹⁴ *Magyarország bibliographiája* [Bibliografia Ungariei], I—IV, Budapesta, 1886, 1890—1892; continuare cu vol. V, Budapesta, 1971.

¹⁵ *Tipărituri românești 1539—1750 existente la Brașov. Catalog*, Brașov, 1980.

Alsted, Francisc Fasching, Valentin Franck von Franckenstein, Johann Honterus, Johann Schulerus, Valentin Wagner. *Cărți săsești*: toate tipări-turile lui Honterus (între care: *Compendium iuris civilis in usum civita-tum ac sedium Saxonicarum in Transylvania collectum*, Brașov, 1544), *Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen*, Brașov, 1547, cu va-rianta ei latină: *Reformatio ecclesiarum Saxonicarum in Transylvania*, *Siebenbürgischer Würg-Engel*, Sibiu, 1670, *Der Sachsen in Siebenbürgen*, Sibiu, 1684 ș.a. În totalitatea lor, cărțile străine strivesc pur și simplu, cantitativ, numărul de cărți românești. Și, doar, bibliografia brașoveană se oprește la anul 1750. Spre anul 1800, și mai ales după, producția de carte maghiară și germană din Transilvania a intrat într-un sistem mo-derm, similar celui care se practică astăzi. Cărțile din această perioadă nu sînt nici „vechi“, nici „rare“. Bibliografia ungară veche se oprește la 1711. În același timp, tipografiile românești, ca și tipări-tura cărților, rămîn tri-butare unui ritm manufacturier, datorită condițiilor istorice îndeobște cunoscute, pînă după 1820. Raportate la statutul de națiune iobăgească a românilor din Transilvania, de entitate negată oficial, prin legile și consti-tuția țării, cărțile românești apărute aici sînt adevărate miracole, explica-bile în egală măsură prin tenacitatea și spiritul de sacrificiu al arhieriei-lor greco-catolici, ca și prin politica indirectă de sprijinire din partea Cur-ții de la Viena, peste capul Stărilor și Ordinilor din Principat. Dar, în comparație cu numărul cărților scoase de beneficiarii constituției tripar-tite, maghiarii și sașii, ele sînt infime ca număr. Un catalog ipotetic, cu-prinzînd cărțile vechi „românești“ după acest principiu geografic, pînă la 1830, ar prezenta — fără exagerare! — tabloul unui repertoriu în care o carte cu adevărat românească ar surveni la 100 de cărți străine. Ar fi, practic, un catalog de carte străină. Or, cele mai elementare reguli de utilitate și normalitate științifică trebuie să descurajeze o astfel de între-prindere aventuristă. Cărțile, ca destin individual, se împlinesc într-un spațiu-cadru care este cultura unui popor, și care este un fenomen strict original, irepetabil în timp și spațiu. Hibridări neinspirate, de genul ca-talogului de la Brașov, pot suscita comparații cantitative pe cît de goale ca sens, pe atît de nocive ca latență de exploatare. Clasic accident cînd imitarea se răzbuună pe imitator.

2.1. Tendințe ca cea analizată mai sus sînt cu atît mai inutile, cu cît *Bibliografia românească veche* rămîne, și probabil va rămîne încă multă vreme perfectibilă și în aspectul ei *cantitativ*, în măsura în care acest lucru poate constitui un deziderat științific. De altminteri, cunoașterea cît mai multor cărți din acest prețios eșantion nu poate fi indiferentă pentru cercetători, căci fiecare nouă revelație ne apropie de tabloul genuin al vechii noastre literaturi. Ne apropie doar, căci o recuperare integrală a tipări-turilor de pînă la 1830 este de neconceput, la noi, ca și în oricare cultură. Dar această îmbogățire poate fi salutară sau primejdioasă, în mă-sura în care se păstrează sau nu ca reper cultura națională, privită în ca-litatea ei de act unitar, conștient și finalizator. Autorii mării bibliografii românești respectă acest ghidaj, cu excepția tipări-turilor grecești, care

n-au ce căuta într-o evidență purtînd acest titlu. În ceea ce privește cartea tipărită în Transilvania, ei au cultivat, dimpotrivă, o excesivă, dar salutară prudență, încît nici măcar o carte ca *Orodiada* de la Oradea din 1804, la care Gheorghe Șincai este coautor cu drepturi morale egale, nu i-a tentat suficient ca să o includă. Pe făgașul acestei vigilențe oneste, opera lor se poate îmbogăți cantitativ cu atît mai mult cu cît bibliotecile noastre sînt *arhipline* de cărți necunoscute de B.R.V., necunoscute sau ignorate de bibliologii ulteriori, deci inedite. Condiția reușitei este să se păstreze principiile trasate de vechii autori. Acestea sînt și bogate, și corecte științific, și deschise îmbunătățirilor.

2.2. O cale facilă o constituie identificarea unor ediții necunoscute din seriile consemnate de B.R.V. Aceste goluri se repercutază asupra cunoașterii istorice a mediului cultural, în care succesiunea cronologică joacă rolul seismografului. Umplerea lor este, îndeobște, cea mai bine primită dintre reușitele bibliografilor. Exemple:

I. Silvius Tannoli, *Poemation* . . . , Cluj, 1768.

POEMATION | DE | ORTU | ET | PROGRESSU
| Incl. Militiae Limitanae | Valachicae | in |
M. Principatu | TRANSILVANIAE.

CLAUDIOPOLI, | Typis Academicis Soc. Jesu,
Anno MDCCLXVIII.

In-8° (26,5×21 cm.; oglinda textului 16×12 cm.), de 12 file nenumerate. Hîrtie filigran cu vîrgături la 2,8 cm distanță una de alta. Pe recto primei file e foaia de titlu, acesta cules din mai multe caractere de litere. Între titlul propriu zis și indicarea locului de tipărire e un ornament grafic de compoziție tipografică. Verso foi de titlu e gol. F. 2r. are sus un frontispiciu dreptunghiular de 10,5×3,3 cm, realizat de asemenea din diferite motive curente în tipăriturile iezuiților clujeni. La sfîrșit, o vignetă elegantă, din motive geometrice, de 2×2 cm. Inițiala primului cuvînt din poemă, *U*, e ornată în negru, cu flori stilizate și un soare strălucind deasupra. Fiecare pagină are la mijloc — sus cîte un ornament tipografic. Titlul de intrare în materie:

SECUNDA LEGIO | Valachica | sub | CAROLO
barone | ENZENBERGIO.

Urmează cele 309 versuri latinești ale poemei, semnate la sfîrșit: „Canebat comes Silvius Tannoli“. Este ediția I (cu alt titlu), îndelung căutată de cercetători, a scrierii lui Tannoli — pe numele adevărat Antonio Cosimeli, ofițer în Regimentul românesc de graniță de la Năsăud —, *Poemation de Secunda Legione Valachica sub Carolo Barone Enzenbergio*, tipărită ad ed. II Sibiu, 1768; III, Oradea, 1830¹⁶ și altele post B.R.V.¹⁷.

¹⁶ B.R.V., III (1496), p. 706—707; IV, p. 321.

¹⁷ *Arhiva Someșană*, 1925, nr. 2, p. 13—19; nr. 3, p. 47—65; 1926, nr. 4, p. 51—80; 1939, nr. 25, p. 447—481.

Deținător: Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, cota B.R.V. 363/D, inv. 1701/1969 (unicat pînă la această dată)¹⁸.

II. Vasile Nemeș, *Catehismul cel Mare*, Blaj, 1797. Ediția a II-a.

ÎNVĂȚĂTURĂ CREȘTINEASCĂ | sau | CATEHISMUL CEL MARE | Cu întrebări și Răspunsuri. | Alcătuită și întocmită și acum cu | stihuri din Sf[î]nta Scriptura adusă în- | tărit, pentru folosul și procopsala | Școlalelor Normalicești a Neamului | Românesc.

ÎN BLAJŪ | Cu Typariul Săminarului | 1797.

In—8° mic (18×11 cm), de 3 file nenumerate +235 [—236] pag., litere corp 8, iar la note corp 6, 27 rînduri la pagină textul. Foaia de titlu cu mai multe caractere de litere. Pe mijlocul titlului, un ornament grafic înfățișînd un candelabru stilizat, din motive floral-geometrice (imagine folosită mai ales ca vignetă, în alte publicații ale epocii). Verso titlului e de asemenea ornamentat: sus un frontispiciu din motive de compoziție tipografică. Jos, o vignetă-gravură cu imaginea unui buchet stilizat, simbolizînd un arbore. Între cele două ornamente e tipărită aprobarea cărții, dată în mod excepțional de chiar episcopul Ioan Bob: „Această Învățătură Creștinească, sau Catehism mai înainte pentru Școalele Normalicești Typărit, iară acum prin Protopopul Nostru, și Directorul Școalelor Normalicești VASILIE NEAMEȘ din nou așezat, și cu stihuri din Sf[î]nta Scriptură adusă întărit, și răvidăluit a să typări s-au dat voe. Blaj. Martie 5. 1797. IOANN BOB Vlădica Făgărașului“. La p. 1 un frontispiciu dreptunghiular (7×1,5 cm). cu medalion rotund, retezat bipolar, la mijloc, în care este înfățișat Duhul Sfînt în chip de porumbel coborînd spre pămînt, iar de două părți ornamente din frunze puternic curbate și palmate. La foaia liminară 3 se repetă, ca vignetă, gravura de pe foaia de titlu. Paginile numerotate au fiecare la mijloc-sus cite un ornament grafic de compoziție tipografică.

Cartea are următoarele capitole: *Îndreptare către catehism* (p. 1—2); *Despre credință* (p. 2—58); *Despre nădejde* (p. 59—74); *Despre dragoste* (p. 75—131); *Despre Sfintele Taine* (p. 132—189); *Despre îndreptarea creștinească* (p. 190—224); *Adaogere despre patru lucruri mai de pre urmă* (p. 225—236). Întreaga carte are ca note la subsol citate, „stihuri“ din Biblie, în care se confirmă cele spuse în diferitele probleme ale confesiunii greco-catolice. Materia este expusă în formă catehică, cu întrebări și răspunsuri.

¹⁸ Vezi și Daniel Cornides, *Bibliotheca Hungarica, sive Catalogus Scriptorum de Rebus omnis Generis Hungariae adnexarum provinciarum gentiumque finitimarum tam typis publice editorum, quam manu exaratorum*, Pesta, 1792; Andrei Veress, *Bibliografia română-ungară*, I (1473—1780), București, 1931, p. 264; Ioan Chindriș, *Taina domnului de Cosimelli*, în *Steaua*, XXXII, 1981, nr. 10/413, p. 46—47.

Deținător: Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, cota B.R.V. 363/D, inv. 1701/1969 (unicat până la această dată)¹⁸.

II. Vasile Nemeș, **Catehismul cel Mare**, Blaj, 1797. Ediția a II-a.

INVĂȚĂTURĂ CREȘTINEASCĂ | sau | CATEHISMUL CEL MARE | Cu întrebări și Răspunsuri. | Alcătuită și întocmită și acum cu | stihuri din Sf[î]nta Scriptura adusă în- | tărit, pentru folosul și procopsala | Școlalelor Normalicești a Neamului | Românesc.

ÎN BLAJŪ | Cu Typariul Săminarului | 1797.

În—8° mic (18×11 cm), de 3 file nenumerotate +235 [—236] pag., litere corp 8, iar la note corp 6, 27 rînduri la pagină textul. Foaia de titlu cu mai multe caractere de litere. Pe mijlocul titlului, un ornament grafic înfățișînd un candelabru stilizat, din motive floral-geometrice (imagine folosită mai ales ca vigneta, în alte publicații ale epocii). Verso titlului e de asemenea ornamentat: sus un frontispiciu din motive de compoziție tipografică. Jos, o vigneta-gravură cu imaginea unui buchet stilizat, simbolizînd un arbore. Între cele două ornamente e tipărită aprobarea cărții, dată în mod excepțional de chiar episcopul Ioan Bob: „Această Învățătură Creștinească, sau Catehism mai înainte pentru Școalele Normalicești Typărit, iară acum prin Protopopul Nostru, și Directorul Școalelor Normalicești VASILIE NEAMEȘ din nou așezat, și cu stihuri din Sf[î]nta Scriptură adusă întărit, și răvidăluit a să typări s-au dat voe. Blaj. Martie 5. 1797. IOANN BOB Vlădica Făgărașului“. La p. 1 un frontispiciu dreptunghiular (7×1,5 cm). cu medalion rotund, retezat bipolar, la mijloc, în care este înfățișat Duhul Sfînt în chip de porumbel coborînd spre pămînt, iar de două părți ornamente din frunze puternic curbate și palmate. La foaia liminară 3 se repetă, ca vigneta, gravura de pe foaia de titlu. Paginile numerotate au fiecare la mijloc-sus cîte un ornament grafic de compoziție tipografică.

Cartea are următoarele capitole: *Îndreptare cătră catehism* (p. 1—2); *Despre credință* (p. 2—58); *Despre nădejde* (p. 59—74); *Despre dragoste* (p. 75—131); *Despre Sfintele Taine* (p. 132—189); *Despre îndreptarea creștinească* (p. 190—224); *Adaogere despre patru lucruri mai de pre urmă* (p. 225—236). Întreaga carte are ca note la subsol citate, „stihuri“ din Biblie, în care se confirmă cele spuse în diferitele probleme ale confesiunii greco-catolice. Materia este expusă în formă catehică, cu întrebări și răspunsuri.

¹⁸ Vezi și Daniel Cornides, *Bibliotheca Hungarica, sive Catalogus Scriptorum de Rebus omnis Generis Hungariae adnexarum provinciarum gentiumque finitimarum tam typis publice editorum, quam manu exaratorum*, Pesta, 1792; Andrei Verness, *Bibliografia română-ungară*, I (1473—1780), București, 1931, p. 264; Ioan Chindriș, *Taina domnului de Costmelli*, în *Steaua*, XXXII, 1981, nr. 10/413, p. 46—47.

Descoperirea cea din urmă, această ediție a *Catehismului* lui Vasile Nemeș (cea dintii!), completează seria catehismelor „mari” de la Blaj, lămurind și numerotarea edițiilor anterioare și ulterioare: Gheorghe Șincai 1783 (*B.R.V.* III, nr. 462, p. 281—282), Vasile Nemeș 1804 (*Ibid.*, nr. 667, p. 449) și Dimitrie Pop 1815 (*Ibid.*, III, nr. 871, p. 115). Deținător: Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei, cota C.R.V. 379 și 389 (defectuos).

III. Șematism și Calendar, Oradea, 1819.

**SCHEMATISMUL | Venerabilis | CLERI | Dio-
cesis | MAGNO-VARDINENSIS | Graeci-Ritus
Catholicorum | pro | Anno Domini | 1819.**

MAGNO-VARADINI, | Typis Joannis Tichy.

A doua foaie de titlu:

**CALENDARIU | pe | ANNUL DE LA CHRISTOS
| 1819. | Aréta' | Dilele, Duminecile, Serbătorile,
și | Septimănele, precum a Calendariu- | lui ve-
chiu, asia și a celui nouu, | părțile annului,
schimbarea Lunei.**

IN ORADÉ MARE, | Cu typariu lui Joan Tichy.

In—8° mic (16,6×10,3 cm), de 1 foaie+78 pag., numerotate numai de la p. 32—74. Tipar negru, cu mai multe caractere de litere și număr fluctuant de rânduri la pagină. Copertele originale sînt de culoare gri-albastru. Coperta I, încadrată în chenar dublu-linear plus o bordură exterioară liniilor, formată din linii încrucișate în formă de X, are la mijloc un ornament grafic înfățișînd o carte deschisă cu o cunună de flori așezată deasupra. Titlul de pe copertă este identic cu al primei foi de titlu. Pe coperta IV, o frumoasă gravură ornamentală înfățișînd o liră din care ies raze, încadrată de motive florale. Prima foaie de titlu, care nu intră în numerotarea calendarului, este încadrată cu chenar dublu-linear. A doua foaie de titlu, formînd pagina nenumerotată [1], încadrată linear, dar cu un ornament grafic la mijloc: o moară de apă. Frontispicii din linii spiralate sau drepte la p. [31], [75], [77]. De la p. [31] pînă la sfîrșit, paginile au la mijloc-sus cîte un ornament grafic (segment de linie spiralată). Paginile cu partea calendaristică sînt încadrate în chenar dublu-linear (ogînda 14,5×8 cm).

Cuprinsul: Sărbătorile, anotimpurile și „eclipsurile”, la p. [2—3]; lunile anului (p. [4—27]); *Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Magno-Varadiensis Graeci-Ritus Catholicorum pro Anno Domini 1819* (p. [29]); *Sub Gubernio Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini Samuelis Vulcan Divina Providentia Episcopi Magno-Varadiensis Graeci-Ritus Catholicorum* (p. [30]); *Venerabile Capitulum* (p. [31]—[33]); *Officium Diocesenum* (p. 33—35); *Officia in Re litteraria gerentes e Gremio Cleri Diocesani* (p. 35—36); *Series Districtuum vice-archi-diaconalium, et Parochiarum* (p. 37—70),

cu înşiruirea parohiilor, preoţilor şi numărului poporenilor din cele 9 districte ale episcopiei: Oradea, Giriş, „Lakság“, Văşad, Lunca, Sfirnaş, Sebiş, Beiuş şi „Partium Banaticarum“: *Summa Animarum omnium intra Ambitum Diocesis M. Varadinensis existentium* (p. 71—72); *Clerus junior* (p. 72—74); *Index Parochiarum* (p. [77—78]).

Ediţia calendarului, complet necunoscută, corectează data apariţiei primului şematism de tip occidental şi catolic din cultura noastră, instrument care s-a dovedit, în timp, extraordinară sursă documentară pentru istoriografia culturală. Conţinutul rezumat mai sus va fi preluat şi menţinut, cu micile schimbări survenite, de la an la an, de toate şematismele orădene, dintre 1820—1830 (*B.R.V.* III, nr. 1085, p. 347; nr. 1163, p. 403; nr. 1217, p. 444; IV, nr. 451, p. 153 şi 162; III, nr. 1325, p. 554; nr. 1378, p. 603; nr. 1431, p. 660) şi post *B.R.V.*¹⁹. După toate aparenţele, acesta este anul când a început tipărirea de şematisme la Oradea. Deţinătorul unicului exemplar cunoscut: Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei, cota C.R.V. 388.

IV. Calendar, Buda, 1820.

CALENDARIU | pe | **ANUL DE LA HRISTOS** | 1820 | bisect | carele se cuprinde din 366 de zile. | Întocmit pe Gradurile şi clima Ungariei, a Ma- | relui Principat al Ardélului, a ţărei | Româneşti şi a Moldovei. | Areată | Zilele, Duminenecele, Sărbătorile şi | Septăminile precum a Calendariului celui | vechiu, aşa şi celui nou, Părţile anului, | schimbarea Lunei, şi Tărgurile.

ÎN BUDA | La Crăiasca Typografie a Universitateri | Ungurească.

In-8°, de 48 foi nenumerotate. Tipar negru şi roşu în partea calendaristică (f. 1—16 v.), negru în rest, cu 30 rânduri la pagină plină (ex. f. 46 r.). Pe foaia de titlu, tipărită cu negru şi roşu, e stema mare a Imperiului Austriac. Titlul încadrat în chenar ornamentat de compoziţie tipografică. Toate paginile sînt încadrate în chenare simple, lineare.

Conţinutul: *Sărbătorile, şi altele, ce sînt schimbătoare* (f. 2 r.); *Părţile anului* (f. 2r.); *Despre eclipsurile sau întunecimile Soarelui şi a Lunei* (f. 2v.); *Hronologhia* (f. 3r), după 18 sisteme de numerotare specifice epocii; calendarul cu cele 12 luni şi caracteristicile lor (f. 3v.—15r.); *Adaogere. Pentru patru timpuri ale anului acestuia* (f. 15v.); *Timpurile lunilor anului acestuia* (f. 15v.—16v.); *Tărgurile din ţeara Ungurească, şi din Ardél* (f. 17r.—23r.); *Înţeleptia omenească* (p. 23v. 48r), continuare dintr-un calendar anterior, capitolele 13—18.

¹⁹ Georgeta Răduică şi Nicolin Răduică, *Calendare şi almanahuri româneşti, 1731—1918. Dicţionar bibliografic*, Bucureşti, 1981, p. 651—652.

Descoperirea numărului pe 1820 realizează încă o verigă din lanțul plin de hiaturi al calendarelor greco-catolice de la Buda, care au fost prezente puternice în viața culturală a românilor transilvăneni la începutul secolului al XIX-lea. Existența calendarului a fost dedusă din demersul capitolelor la articolul-foileton despre *Înțelepția omenească*, în numerele pe 1819 și 1821²⁰, dar nu s-a descris sau semnalat pînă acum vreun exemplar concret. Deținătorul exemplarului analizat: Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, cota B.R.V. 1066 A.

2.3. Bibliografia românească veche a acreditat cel mai plauzibil mijloc de a defini cărțile românești, ca fiind, în primul rînd, cărțile scrise *de români*. Acest criteriu este primul, cel mai important și mai larg cu putință, el nefiind supus sau necesarmente asociat celorlalte. Cartea scrisă de un român este, *ipso facto*, românească, indiferent de limba, locul și cultura în care a fost creată, ca și de scopul sau finalitatea ideilor ei. Ea se subsumează culturii românești prin logica apartenenței naționale a autorului, și orice observații asupra concentricității sau excentricității ei se pot concepe *numai* în cadrul respectiv. Orice argument contrar acestui punct de vedere nu poate fi decît absurd.

Acest important liniament de definire este, în momentul de față, și cea mai bogată cale de completare a vechii noastre bibliografii. Autorii B.R.V., cu toate că sînt precursori necontestați, au făcut extrem de puțin în această direcție. Pe cît de ușor au fost asumați autori greci *evident* străini de neamul și cultura noastră, pe atît de timid s-au evidențiat scriitorii români *aparent* afiliați culturii maghiare din Transilvania. Singurul autor din această categorie, restituit pe bună dreptate de B.R.V. este juristul și profesorul clujean Ladislau Vaida, autorul unor faimoase tratate și cursuri de drept²¹. La acestea se poate adăuga o interesantă programă de examen din 1830, ultimul an de profesorat al lui Vaida la Liceul academic piarist din Cluj²²:

V. POSITIONES | ex | PRAXI JUDICIARIA, |
JURE ITEM CRIMINALI, | et STYLO JUDICIALI,
| quas | in Regio Lyceo Claudiopolitano | Se-
mestri altero | anni 1830 | Mense Augusto | Exa-
mini publico subtraverunt | D. D. Jurium alte-
rum in annum Auditores.

CLAUDIOPOLI | Typis Lycei Regii.

In-8°, de 8 file nenumerate. Tipar negru, literă măruntă (corp 6), cu 33 rînduri la pagină. Titlul cules cu mai multe caractere de litere. La f. 2r. frontispiciu dintr-un ornament tipografic modest. Vignetă de compoziție

²⁰ Mircea Tomescu, *Calendarele românești (1733—1830)*, București, 1957, p. 117; Georgeta Răduică și Nicolin Răduică, *op. cit.*, p. 207.

²¹ B.R.V., II (956), p. 196; (1194), p. 430; (1500—1502), p. 710—711.

²² *Vezi Schematismus Dicasteriorum, et Officialium Magni Principatus Transilvaniae pro Anno 1830, Cluj, 1830*, p. 188—189.

tipografică la f. 8r. Pe verso foi de titlu e lista studenților care urmează să fie examinați. Printre ei, cel puțin zece români. Capitolele programei corespund celor indicate în titlu: *Positiones ex Praxi Judiciaria Transsilvanica* (f. 2r.—5r.), *Ex Jure Criminali* (f. 5r.—7r.) și *Ex Stylo Judiciali* (f. 7v.—8r.). Subiectele sînt numerotate cursiv, de la 1—18. Deținătorul unicului exemplar cunoscut: Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, inv. 21.588/1969.

Dar Ladislau Vaida e departe de a fi singurul român cu activitate literară în alte medii decît cel românesc *stricto sensu*. E un adevăr comun, cunoscut și consemnat ca atare de celebrul bibliograf ungar Andrei Veress, în urmă cu o jumătate de secol²³, că literatura „maghiară“ din Transilvania abundă, mai ales în secolul al XVIII-lea, de autori *români*, care se declarau și erau recunoscuți ca atare. Este un pas spre necesitatea radierii unei confuzii de noțiuni: mediul cultural în care s-au manifestat acești autori nu era unul *maghiar*, ci *catolic*, în accepțiunea universalistă a epocii luminilor. Cazul iezuiților de la Cluj oferă exemplul *in situ* a unui asemenea mediu, în care pot fi întîlniți maghiari, sași, români, ruteni, și armeni, subsumați unei culturi luminate în limba latină și în spiritul Contrareforme, dincolo de orice considerente naționale. Cercetarea componenței naționale a iezuiților, de la Cluj ca și de la Kosiće sau Trnovo (Simbăta Mare), ca și a bogatei literaturi pe care aceștia au creat-o, poate duce la nenumărate surprize în sensul îmbogățirii bibliografiei românești vechi. La Cluj, exemplele cele mai la îndemînă sînt remarcabilii teologi și dascăli Ladislau Dobra²⁴, și Petru Dállyai²⁵, care figurează ca nobili români din Zlatna, respectiv Daia Română de lingă Sebeș. Scrierile lor, încă total necercetate, se încadrează exegeticii iezuite a vremii, la care trebuie adăugate nume și titluri noi, deci contribuții noi, alături de cele așa zis cunoscute ale lui Gavril Ivul și George Buitul:

VI. Ladislau Dobra, *Aureum Philosophiae caelestis Compendium*, Cluj, 1737.

AUREUM | PHILOSOPHIAE | CAELESTIS | COMPENDIUM, | CIRCULUS MENSTRUUS, | Primum in Gallia editum. | Dein saepius repressum | Nunc verò iterum | Dum in Alma Regio-Principalis Soc. Jesu | Academia Claudiopolitana Anno | MDCCXXXVII. | Theses ex Universa Logica | Nobilis, ac Eruditus Dominus, | LADISLAUS DOBRA DE ZALATHNA, | è Convictu Nobilium |

²³ *Bibliografia română-ungară*, I—III, București, 1931.

²⁴ Despre Ladislau Dobra v. Katona István, *Historia Critica Regnum Hungariae*, XXI/XL, Buda, 1810, p. 713—174; Carlos Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, III, Bruxelles, 1793, p. 108; Andrei Veress, *op. cit.*, I, p. 222, 226, 233—234, 299.

²⁵ Vezi Andrei Veress, *op. cit.*, p. 198—199; Aurel Răduțiu, *Daia Română la 1785*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 311—322.

**Publice propugnaret. | PRAESIDE R. P. LADIS-
LAO NEDECZKY | è SOC. JESU, AA. LL., et Phi-
losophiae | Doctore, ejusdemque Professore |
Ordinario. | Auditoribus distributum.**

CLAUDIOPOLI, Typis Acad. S. J. Anno 1737.

In-16°, de 6 foi nenumerotate + 67 pag. Pe verso titlului, o dedicație către Petru Dobra, desigur o rudenie, director fiscal în Zlatna. Frontispicii de circulație curentă la f. 2r. și 5r. Vignetă florală la f. 5v. Inițială ornată în negru la f. 6r. Ornamente tipografice despărțitoare de capitole pass. Conținutul cărții: scrisoarea obișnuită către cel căruia i se dedică lucrarea: *Spectabilis ac Perilustris Domine!* (f. 2r.—3v.), semnată „Clientem infimum Ladislaum Dobra“; *Theses Logicae* (f. 4r. +v.); prefața *Lectori* (f. 6r.); materia propriu zisă a lucrării, împărțită în 31 de capitole, „dies“ p. 1—42); *Dictamina Caelestis Philosophiae* (p. 42—44). La p. 44 o *Approbatio*, care indică originalul prelucrat de Dobra: *Christianarum Cogitationum menstruum circulus*, Paris, 1671. La p. 45 e cuprinsul cărții, după care, pînă la p. 67 urmează partea a doua, originală, cu diferite indicații practice de ritual.

Deținătorul exemplarului analizat: Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei, cota C. 59209

VII. Petru Dălyai, **Synopsis Vitae Sancti Francisci Salesii**, Cluj, 1738.

**Synopsis Vitae | Sancti | Francisci | Sale-
sii, | Episcopoi, et Principis Ge- | benensium,
| Dum | in Alma, ac Regio-Principali Soc. Jesu
| Academia claudiopolitana Positiones Univer-
sae Philosophiae | publicae propugnaret | No-
bilis, ac Eruditus D. Petrus Dălyai | AA. LL. et
Philosophiae Baccalaureus, nec | non pro supre-
ma ejusdem Laurea Can- | didatus, è Sem. S. Jo-
sephi. | Praeside | R. P. Nicolao Janosi | è So-
ciet. Jesu AA. LL. et Philosophiae | Doctore, ejus-
demque Professore ordi- | nario, et p. t. Seniore.
| Auditoribus oblata. | Anno Salutis MDCCXXX-
VIII. | Mense... die...**

Claudiopoli. Typis Academicis Soc. Jesu.

In-8°, de 4 foi nenumerotate + 190 pag. Tipar negru, cu 24 rînduri la pagină plină. Ornamente grafice simple: frontispicii la f. 2r. și p. 1; vignete la f. 4v. și p. 171; inițială ornată în negru, C, la pl. 1. Conținutul: *Sanctissime Patrone!*, dedicație către Sfântul Francisc de Sales (f. liminare 2r.—3v.); *Theses ex Universa Philosophia* (f. 4r + v.); biografia propriu-zisă a sfântului, în cinci părți, totalizînd 44 capitole. Fiecare parte are titlul ei.

Deținătorul exemplarului analizat: Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei, cota C.58635 (2 ex. identice).

2.4. O situație aparte este aceea a autorilor cunoscuți ca români, dar necunoscuți ca semnatari ai unor cărți în limbi străine. În mod surprinzător intră în istoria scrisului nostru, cu această ocazie, fratele episcopului greco-catolic Petru Pavel Aron, mai tânărul Teodor Aron de Bistra:

VIII. Teodor Aron, *Doctrina Christiana*, Cluj, 1757.

DOCTRINA | **Christiana** | **dum** | **ASSERTIO-**
NES | **philosophicas** | **In Alma, ac Regio-Prin-**
cipali | **Academia Claudiopolitana** | **Publice**
propugnaret | **Perilustris, ac Eruditus** | **Dom-**
nus THEODORUS AARON | **de Bisztra,** | **è Conv.**
Nob. | **ex Praelectionibus** | **R. P. Ladislai Dobra,**
e Soc. | **Jesu, A. A. L. L. et Philos. Doct. ejus-**
demque Profess. emeriti | **R. P. Mathiae Geiger,**
è Soc. | **Jesu, AA. LL. et Philos. Doct. Mathe-**
seos Profess. Publ. Ord. | **R. P. Stephani Biro, è**
Soc. | **Jesu, AA. LL. et Philos. Doct. Ethices** | **et**
J. N. Profess. Publ. Ord. | **Auditoribus oblata.** |
Anno 1757 die... Mense...

Claudiopoli, typis Academicis Soc. Jesu.

In-16° (12,5×7 cm), de 5 foi nenumerate + 195[—198] pag. Tipar negru, cu două caractere de litere: 20 resp. 28 rânduri la pagină plină. Pe verso titlului, dedicație către Ignățiu Iosif Bornemisza, directorul Tezaurariatului. Cartea are frontispicii din elemente ornamentale de compoziție tipografică la p. 1, 139 și 192. Patru vignete frumoase, cu gravuri în lemn, la f. liminară 5v., p. 138, 190 și 195. Ornamente din motivele simplificate ale frontispiciilor, ca despărțitoare de capitole la p. 38, 46, 56, 61, 80, 89, 90, 97, 101, 118, 153. Inițială ornată în negru: prima literă a cărții. L. Conținutul: *Assertiones ex Philosophiæ* (f. lim. 2r.—5v.), împărțite pe trei discipline: *Logica et Ars Cogitandi*, *Ex Mathesi* și *Ex Ethica*; *Doctrina Christiana per Quaestiones, et Responsiones* (p. 1—123), împărțită în 46 capitole; *Appendix* (p. 124—138); *Colloquium Discipuli cum Magistro de Sacra Unione* (p. 139—190); *Epistola Clementis XI. Pont. Max. ad Cardinalem Kolonitz Primatem Hungariae* (p. 191—195); *Index*, cu tabla de materii în paginile nenumerate de la sfârșit²⁶.

Aspectul surprinzător al tipăriturii îl dă faptul că partea numerotată conține exact același text cu lucrarea lui Petru Pavel Aron, *Doctrina Christiana*, apărută la Blaj în același an 1757. Până și amănuntele grafico-tipografice sînt identice. Diferă numai părțile introductive din foile liminare. Și într-un caz și în celălalt, este vorba de o variantă latină a lu-

²⁶ Menționări anterioare fără descriere științifică: Petrik Géza, *Magyarország bibliographiája*, I, p. 1; Andrei Veress, *op. cit.*, I, 234.

crării *Învățătură creștinească*, apărută la Blaj în trei ediții în 1755—1756, și care conține doctrina confesiunii greco-catolice românești. În faza actuală nu se poate stabili care dintre cei doi frați este adevăratul autor al traducerii. Probabil Teodor.

Deținătorul exemplarului analizat: Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei, cota C.54883.

IX. Ioan Lemeni, *A nagy vatsora*, Cluj, 1814.

A' | NAGY VATSORA | mellyről | a | K. Akademia templomában | Ur Nap után való vasárnap | megszóllott | LEMÉNY JÁNOS, | az Egyesült Görög Szeretáson lévő Kolo'svári Fő Esperest, és Plébános. | 1814.

KOLO'SVÁRT, | Nyomtatott a' K. Lyceum betüivel. | 1814.

În-8°, de 35 pag. Tipar negru, cu 26 rînduri la pagină. Pe foaia titlului, cules din mai multe caractere de litere, un ornament dintr-o linie ondulată. Frontispiciu linear la p. 3. Pe ultima pagină, vigneta dintr-o linie ornamentală. Paginile au la mijloc — sus mici motive ornamentale tipografice. Conținutul: în fruntea textului, motto din Luca XIV, 17: „Ês elküldé a' Szolgáját a' Vatsorának oráján meg-mondani a' hivatalosoknak hogy el-jönnének, mert már mindenek el-készítettetek“; o introducere (p. 3—7); *Első rész* (p. 8—15); *Második rész* (p. 15—31); *Bé-Fejezés* (p. 32—35). La p. 23—28, note de subsol.

Deținătorul exemplarului analizat: Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei, cota C.R.V. 555.

2.5. Noile semnalări *B.R.V.* sînt cu atît mai interesante, cu cît sînt mai tîrzii. În primul rînd prin raritatea lor. Este de la sine înțeles că *acum*, și cu atît mai mult în viitor, sînt obiectul descoperirii tipăriturii care, prin raritatea sau unicitatea lor, au scăpat cercetărilor anterioare. Cărțile cu un profil mai de obște, cele de cult religios în primul rînd, sînt de multă vreme cunoscute bibliografilor, și cazurile de unicitate sau raritate severă intervin doar sporadic. Dar intervin, totuși, ca în exemplul următor:

X. Culegere a multe rugăciuni, Viena, 1781.

CULEAGERE | a | MULTE RUGĂCIUNI PENTRU | treaba pruncilor celor ru- | mânești neuniți, carii | învață.

Cu dovoirea stăpînitori- | lor.

S-au typărit în Beciû la Iosifû de Kurțbekû | Răsăritului Tipografû de la curtea la Anul 1781.

In-8° (15×9,5 cm), de cel puțin 15 și maximum 16 file, numerotate numai de la 3—15. Tipar negru, cu 19 rinduri la pagină. Foaia de titlu, culeasă cu caractere diferite de litere, e încadrată cu chenar de compoziție tipografică, din linii paralele și ornamente florale stilizate. Pe mijlocul foii de titlu, un mic ornament grafic floral. La f. 2r. un frontispiciu dreptunghiular (3×7 cm), format din linii paralele, meandre și ghirlande florale. O singură vigneta la f. 13r. Ornamente simple despărțitoare de capitole la p. 5v., 10v., 11v., 12r., 13v. Cuprinsul: *Rugăciunea de dimineață* (f. 2r.—5r.); *Symvolul al Pravoslavniciei credințe* (f. 5v.—10v.); *După aceasta cîntarea opustului, a prea sfintei Născătoare de D[u]mnezeu* (f. 10v.—11v.); *Rugăciunea înaintea mesii* (f. 11v.—12r.); *Rugăciunea înaintea cinii* (f. 12r.—13r.); *Rugăciunea spre somn* (f. 13v.—[16v.]).

Deținătorul exemplarului descris: Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, cota B.R.V. 449 A. Exemplarul are ultima filă, 16, din altă ediție, lipită de posesori neidentificați. Fila poate fi din edițiile cu același titlu și conținut, apărute la Buda în 1799, 1815 și 1821.

2.6. Literatura ocazională este bogat și corect oglindită în *Bibliografia românească veche*. Dar ea este, desigur, cel mai surprinzător capitol, dintre cele „de mîna a doua” ale domeniului. Dimensiunile reduse, tirajul îndeobște minim, interesul de moment al acestor cărți, le-au destinat unei existențe efemere. Păstrarea lor este mai degrabă o operă a hazardului, decît a unei depozitări conștiente. Pe de altă parte, se evidențiază și o altă latură a lucrurilor: interesul scăzut al cercetătorilor, în comparație cu acela pe care îl manifestă față de textele cu alt conținut. Soarta de cenușerese le-a aruncat nu odată prin fondurile „necercetate”, „neinventariate” sau „etcetera” ale bibliotecilor, iar pentru depistarea lor *tocmai* spre aceste unghere trebuie aruncată privirea. Căci, la o analiză mai deferentă, această efemeritate le conferă virtuți inestimabile, de picături din viața vie a epocii apariției. Ceva mai mult, ele ar merita, în ansamblu, o analiză aparte, în aspectul de cronică dinamică a psihologiei socio-istorice.

XI. Necrologul lui Moise Dragoș, Oradea, 1787.

Foaie volantă în limba latină (39×24 cm); oglinda chenarului negru de 31×16,8 cm), din 2 file nenumerate, cea de a doua goală. Textul necrologului e pe recto primei file. Incipit: „Cecidit Corona Capitis nostri, dum Illustrissimomo, ac Reverendissimo, Domino Moysi Drágossy...”. Arată data morții: 16 aprilie 1787, ora 1 după amiază. Apoi obișnuitele formule de regret cu astfel de ocazii. La sfîrșit, datarea: „M. Varadini die... Aprilis 1787”.

Deținătorul exemplarului analizat: Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei, cota C.R.V. 700.

XII. Öröm ének Vulkán Sámuel Ó Nagyságához, Oradea, 1807.

A | Nagy-Váradi görög | egyesült megyének
| öröm éneke | VULKÁN SÁMUEL | Ó Nagyságá-
hoz, | midőn | püspöki székebe, | Szent Jakab ha-

vának 11-kén | pompásson béve- | zettetett | 1807.

NAGY-VÁRADON, | Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel.

In-8°, de 2 foi nenumerotate. Pe verso foi de titlu, următorul motto: „Ipsa quidem Virtus pretium sibi, solaque late | Fortunae secura nitet, nec fascibus ullis, | Erigitur plausuve petit clarescere vulgi, | Nil opis externae cupiens, nil indigna laudis, | *Claudianus de Mallii Theodori Consulatu*“. Pe foaia de titlu sînt două linii ornamentale, de două lungimi. Cea mai lungă (6,5 cm) e și frontispiciu la f. 2r. Conține 40 de versuri în limba maghiară, din partea „Provinciei greco-catolice de Oradea-Mare“, cu ocazia instalării episcopului Samuil Vulcan, în 1807.

Tipăritură sesizată, fără descriere științifică, de Andrei Veress, 1931²⁷, care indică și un virtual autor: maghiarul Varga Marton. Deținătorul unicului exemplar cunoscut la noi în țară: Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei, cota C.R.V. 711.

XIII. Cintarea nemeșilor români, Oradea, 1808.

**CANTAREA nemesilor romani, | quand' s'au
ásiediat | in | scáunul ádmístratorái | fõspa-
nesti | preluminátul | domn | LUDOVIC RHÉDEI
| c. c. camerariu, | shi á cetei | S. Leopold vi-
teáz. | In 28 Márhie, 1808.**

**IN ORÁDEÁ MARE. | Cu Typáriul lui Joánn
Franciscú Tichy. | 1808.**

In-8°, de 6 pag. + 1 filă goală. Tipar negru. Foaia de titlu, culeasă din mai multe caractere de litere, are pe verso ca motto: „Generosa in ortus Semina exurgunt suos. *Seneca*“. La p. 3 un frontispiciu: gravură înfățișînd un capitel doric, pe care sînt așezate instrumente muzicale și flori. Pag. 4—6 au la mijloc-sus mici ornamente tipografice. Conține 24 versuri românești cu ortografia latinizantă a lui Samuil Vulcan și a diecezei sale (ortografia Școlii Ardelene, cu cîteva elemente maghiarizante).

Deținătorul exemplarului analizat: Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei, cota C.R.V. 712²⁸.

2.7. Unele dintre cărțile analizate aici sînt menționate de autori anteriori, mai ales maghiari²⁹. Dar pentru scopul propus, ele pot fi considerate inedite, pentru că: a) nu beneficiază de descrieri științifice; b) la unele nu li se cunoaște identitatea autorului, ca în cazul *Poemationului* lui Silviu Tannoli descris la nr. I; c) nu se face nici o legătură cu bibliografia românească veche, d) în care n-au putut fi pînă acum încadrate, în lipsa unor exemplare cunoscute de cercetătorii români, pe baza cărora să se opereze această încadrare. Or, o trecere plauzibilă în eșantionul B.R.V., nu

²⁷ *Ibid.*, II, p. 157—158.

²⁸ Menționări anterioare: Márki Sándor, *Bihari román írók, Oradea, 1881*, p. 96; Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 167, fără descriere științifică.

²⁹ Vezi notele 18, 25—28.

se poate face fără o reluare analitică de genul celor destinate vechilor cărți românești, în plus cu o necesară intenție de *quod erat demonstrandum*.

3.1. Arhivele nu sînt mai puțin darnice în revelații pasibile să îmbogățească *Bibliografia românească veche* sau, cel puțin, să contribuie la limpezirea unor detalii și aspecte incerte ale acesteia. Dar, în ciuda materialului fabulos de bogat, cercetările de pînă acum sînt puține și sărace. Un model de referință rămîne cercetarea mai veche a lui Liviu Patachi, *Cărți vechi românești în Țara Hațegului de pe o listă din 1857*³⁰, unde se reproduce pentru prima dată un document masiv cu adresă expresă la B.R.V. Există cîteva categorii de documente aproximativ accesibile, ca: registrele de intrări, ieșiri și încasări ale tipografiilor, corespondența acestora cu autorii, oficialitățile, cenzura sau distribuitorii tipăriturilor, registrele de cărți ale vechilor biblioteci, registrele sau listele diferiților colecționari, de unde se pot aștepta informații inedite de mare interes în această problemă. În momentul de față, cel mai mare ajutor care se poate spera în legătură cu documentele de arhivă este identificarea autorilor. Spre deosebire de alte culturi, în vechea noastră literatură, dar mai cu seamă între 1730—1830, abundă cărțile ai căror autori, prelucrători sau traducători nu sînt cunoscuți. Un exemplu foarte la îndemînă sînt cărțile de popularizare a cunoștințelor economice, a căror tipărire în toate limbile Imperiului a fost inițiată de Curtea de la Viena mai ales după 1800. În mod ciudat, în vreme ce la variantele latinești, germane, ungurești, sîrbești, slovace, croate ș.a. se indică constant numele autorului sau al celui care a făcut versiunea respectivă, cu tot atîta constanță lipsesc numele acestea din foile de titlu ale celor românești. Un precedent de modestie, sau o stare *impusă* de cineva dinafară? Greu de hotărît! Aceste nume care, odată aflate, sînt pasibile să ducă la o explicabilă efervescență istorico-literară, există fără îndoială în actele epocii, de unde așteaptă să fie scoase la lumină. De pildă, o lucrare ca *Povățuire către economia de cîmp*, tipărită la Buda în 1806, este atribuită lui Gheorghe Șincai³¹ pe baza unor „dovezi” atrăgătoare, dar nu ferme. Calea spre certitudine trece prin arhive.

3.2. După semnalarea de cărți necunoscute și identificarea de autori, cel de al treilea mare serviciu pe care documentele de arhivă îl pot aduce bibliografului B.R.V. este clarificarea edițiilor. Vechii autori s-au lovit de nenumărate hiaturi în acest sens, unele umplute de atunci pînă astăzi, altele rămase ca atare. Căci, în lipsa unui exemplar din ediția vizată, sau a unei mențiuni documentare, orice tentativă de estimare cronologică a unei ediții necunoscute este o aventură riscantă. Dimpotrivă, orice mențiune veche, fie și aproximativă, dubitativă, poate declanșa o rezolvare instantanee a cazului, prin alăturare de elemente. În acest sens, este ușor de înțeles cît de binevenit poate fi un document de arhivă, care are ca obiect *tocmai* linia cronologică a edițiilor din cartea românească veche. Un docu-

³⁰ În *Studii și cercetări de bibliologie*, III, 1950, pp. 282—287.

³¹ Sextil Pușcariu, *Economia din 1806 de Șincai*, în *Dacoromania*, I, 1920—1921.

ment de acest fel este lista întocmită de Timotei Cipariu aproximativ în 1855, pe o fișie de hirtie albăstruie, de $34,5 \times 7,8$ cm, scrisă pe ambele părți, în care încearcă să dea un desfășurător al edițiilor din principalele cărți românești de cult, după criteriul alfabetic³². În cunoștința unui impresiionant număr de cărți românești vechi, al căror colecționar și cercetător pasionat a fost, marele filolog însiră toate edițiile cunoscute sau bănuite până la el. Pentru exactitatea științifică, a însemnat cu asterisc acele ediții pe care nu le-a consultat în mod nemijlocit. Documentul este din plin valabil și astăzi. Din comparația lui cu edițiile specificate în *B.R.V.* aproape un secol mai târziu, reiese că Cipariu a intuit, sub asterisc, multe ediții confirmate ulterior. Ceea ce nu s-a confirmat până acum, rămîne ca o sugestie pentru cercetători, din partea unui exeget care arareori a dat greș în materie de exactitate. Iată această listă:

Apostol.

Blaș 1767. 1802. 1814. 1821.
Bucur[ești] 1683. 1743* (7251).
1774. 1784.
Buzeu 1743 (7251).
Rîmnic 1745*. 1747. 1794.
Tergov[iște] 1743 (7251).

Biblie.

Blaș 1795.
Bucur[ești] 1688.

Catavasieriu.

Blaș 1762*, 1769, 1775*. 1777.
1779*. 1793. 1814*. 1824.
Bucur[ești] 1724 (ed. 2).
Buzeu 1768.
Hurezu* 1768 (7270).
Rîmnic 1754. 1759.
Sabiniu 1817.
Tergov[iște] 1714 (Anth[im]).

Cazanie.

Belgrad 1699.
Bucur[ești] 1732. 1734*. [1]768.
[1]776.
Iași 1640*. 1643.
Rîmnic 1771*. 1781.

Ciaslov.

Blaș 1751. 1766. 1769*. 1786*.
1793. 1804. 1808.
Bucur[ești] 1777. 1787 (7265).
(Iași) 7258 (1750).
Rîmnic 7272 (1764)
Tergov[iște] 7223 (1715) Anth[im]
Iv[ireanul].
Sabiniu 1809.

Evangelie

Blaș 1765. 1775*. 1776. 1815*.
1817.
Bucur[ești] 1682. 1723. 1742.
7258 (1750). 1760.
Rîmnic 1746.
Sabiniu 1806.
Sneagov 1697.

Liturgie.

Blaș 1756. 1765*. 1766* 1775
(ed. 2*). 1786*. 1801*.
1807 (ed. 3).
Bucur[ești] 1728. 1729*. 1741.
7255 (1747).
Rîmnic 1733, 7267 (1759).
Tergov[iște] 1713 (Anth[im]
Ivir[eanul]).

³² Documentul se află la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, Fond. Blaj, Colecția Timotei Cipariu, nr. 2506.

Margarit

Bucur[ești] 1746 (ed. 2).

Mineu

Blaș 1751. 1781. 1838.

Bucur[ești] 1736 (7244). 1766.
1775*.

Buda (în 12) 1804.

Rîmnic 1737. 1786.

Molitvenic

Belgrad 1689.

Blaș 1757. 1784. 1792*. 1807*.
1815.

Bucur[ești] 1722*. 1729. 1764.

Buzeu 7255 (1747).

Iași 1747.

Rîmnic 1706 (Anth[im]

Ivir[eanul]). 1730. 1759. 1782.

Sabiniu 1853.

Tergov[iște] 1713.

Noul Test [ament]

Belgrad 1648.

Octoich.

Blaș 1760. 1770. 1792. 1825.

Bucur[ești] 1709. 1720.

1745 (7254).

Rîmnic 1742 (7251). 7258 (1750).
1763.

Tergov[iște] 1712 (Anth[im]
Ivir[eanul]).

Pentecostariu.

Blaș 1768. 1807. 1808.

Bucur[ești] 7251 (1743).

Rîmnic 1743(7251). 7285 (1777).

Sabiniu 1805.

Propovedanie S. Klein.

Blaș 1784.

Sabiniu.

Psaltire.

Blaș 1764. 1780*. 1786. 1809.

Buda 1802.

Rîmnic 7259 (1751). 1764.

Strasnic.

Blaș 1753. 1754*. 1773 (ed. 2).

1774*. 1783*. 1800. 1804*. 1817.
1821*.

Triod.

Blaș 1771. 1800. 1813.

(Bucur[ești]) 7234 (1726).

Rîmnic 1731. 1761. 1782.

4.1. Îmbogățirea **Bibliografiei românești vechi** rămîne și în continuare un capitol deschis cu generozitate cercetătorului interesat. Dar unica modalitate infailibilă de a opera această îmbogățire este o conduită care să nu se îndepărteze de criteriile strict științifice. *B.R.V.*, ca mare operă culturală națională, are o sumă de calități permanent valabile, din care se poate reconstitui o metodă modernă, adecvată acestui scop.

BEREICHERUNG DER ALTEN RUMÄNISCHEN BIBLIOGRAPHIE

(Zusammenfassung)

Das Repertoire der alten rumänischen Druckschriften, das in den Jahren 1903—1944 unter dem Titel *Bibliografia românească veche* (Alte Rumänische Bibliographie) herausgegeben worden ist, ist einer ständigen Veränderung unterworfen, da die Bibliographen ungezählte unbekannte Bücher in rumänischen Bibliotheken entdecken. Dadurch erweist sich diese hervorragende Bibliographie als ein Werk, das dynamisch und verbesserungsfähig ist. Das Interesse für die zahlenmässige Bereicherung des Verzeichnisses alter rumänischer Bücher muss seiner Methode unterworfen werden, die diesem bibliographischen Repertoire auch weiterhin den repräsentativen Charakter für die rumänische Kultur sichern soll. Vorliegende Studie ruft einige Grundprinzipien in Erinnerung, aufgrund deren die alten Bücher in dieses überaus wertvolle, besondere Kapitel rumänischer Kultur eingereiht werden sollen, und führt 13 Beispiele unbekannter Druckschriften an, deren Aufnahme in dieses Verzeichnis vorgeschlagen wird. In Rumänien erfreut sich die Kategorie *Alte Rumänische Drucke* des Schutzes durch Gesetze und besondere Regelungen, da sie als Teil des nationalen Kulturerbes und -schatzes angesehen werden. Deshalb ist die Einbeziehung dieser neuen bibliographischen Einheiten in die Kategorie der Alten Rumänischen Bücher ein verantwortungsvolles Vorhaben.